

Роднае слова

2020/5

(389)
май

Пасведчанне
аб дзяржаўнай
рэгістрацыі сродку
масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам
Інфармацыі Рэспублікі
Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагагічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадазімава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакоеа
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Менадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонок
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, Г. Арцяменак, А. Белая,
Д. Дзятко, Л. Леанцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, Э. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціноўіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: З вопыту работы, У дапамогу педагогу, Да Дня Перамогі, Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: З вопыту работы, У дапамогу педагогу; *Нацыянальная і сусветная культура*: Мастацтва кіно),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Лабараторыя паэзіі, Вечная мелодыя жыцця, Шпацыр з пісьменнікам, Літаратура ў кантэксте часу, Творчая лабараторыя, Перазовы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Новыя выданні; *Нацыянальная і сусветная культура*:

Старонкі айчыннага кінамастацтва; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Віншваем!, З жыцця слова, Слова ў тэксце, З гісторыі мовы, З гісторыі лексікаграфіі, Мова прэсы, Майстэрства творцы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Майстэрства творцы),

Наталля Шапран (*Да стагоддзя Купалаўскага тэатра*: Мастацтва ў кантэксте часу, Спадчына, Постаці; *Нацыянальная і сусветная культура*: З гісторыі выяўленчага мастацтва),

літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар

**Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі.**

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бароўка Ванда. Творчасць Уладзіміра Жылкі як дыялог з класічнымі вершаванымі формамі	3
Брадзіхіна Ала. “У маім маленні адзіная ты...” Адметнасці рэалізацыі любоўнай тэмы ў лірыцы Уладзіміра Жылкі	7
Жыбуль Віктар. “Табе, мой Мінск, хвалу пяю...” Мінскія рэаліі ў паэзіі Петруся Броўкі	10
Чарнавокая Аляксандра. Сімвалічная функцыя жаночых вобразаў у беларускай прозе першай паловы XX ст. <i>Працяг</i>	14
Буднік Вольга. Тыпалогія герояў і апавядальныя стратэгіі ў раманах “Місцжы” Івана Пташнікава і “Прарок” Тадэвуша Новака	17
Базар Наталля. Жанравая форма санета ў творчасці Максіма Багдановіча, Максіма Танка, Ніла Гілевіча і Софіі Шах	22
Лідзянкова Вольга. Дыялагізм як мастацкая дамінанта прозы Алеся Аркуша	25

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Шахоўская Святлана. 3 прапіскай у родным слове: Да юбілею Алеся Каўруса	31
Каўрус Аляксандр. Ідучы з мовай: новыя заўважанні	33
Солахаў Аляксей. Эмансипацыя як спосаб словаўтварэння	37
Паўлавец Дзмітрый. Помнік, які не з’явіўся і ржа часу: Да 150-годдзя “Слоўніка...” Івана Насовіча	41
Дзятко Дзмітрый. Беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія першай паловы XX ст.	44
Бабіч Юрый. “Не брэндам адзіным”: Алюзія ў загаловах сучасных беларускіх СМІ	49
Нямковіч Ніна. Ядвігін Ш. – перакладчык	52

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Паляшчук Аксана. Інтанаванне і выкарыстанне складаных сказаў з рознымі відамі сувязі частак: Урок беларускай мовы (IX клас)	54
--	----

Есік Яўген. Вобраз маці ў апавяданні “Сваякі” Васіля Быкава: Урок дадатковага чытання (VI клас)	57
Навумчык Мікалай. Верш “У стоптаным жыце” Міколы Сурначова: Урок беларускай літаратуры (VI клас) ...	60
Наважылава Ала, Ерафеева Таццяна. “У вайны не жаночы твар”. Святлана Алексіевіч: Урок беларускай літаратуры (XI клас)	63

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Данілішына Алена, Петрушкевіч Вікторыя. Пра нашу Перамогу і не толькі: Літаратурная гасцёўня ...	65
Пашалюк Таццяна. Вайна і дзеці: Інтэграванае па-закласнае мерапрыемства (III, VII класы)	68

ДА СТАГОДДЗЯ КУПАЛАЎСКАГА ТЭАТРА

Яроміна Кацярына. У часы татальнай вайны: старонкі гісторыі Купалаўскага тэатра ў эвакуацыі	72
Варонава Галіна. Май 1944-га. Беларуская прэмера ў Томску	77
Ярмалінская Вераніка. Стэфанія Станюта – легенда Купалаўскага тэатра	78

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Галубовіч Аляксандра. Вайна і мір у плакаце Беларусі	82
Благуцін Генадзь. Творчая эвалюцыя Людвіга Асецкага: ад сімвала да алегорыі	85
Сцяжко Наталля. “Альпійская балада”: Старонкі айчынага кінамастацтва	90
Агафонава Наталля. Тэма Вялікай Айчыннай вайны ў беларускім ігравым кіно 1990–2000-х гг.	92

Новыя выданні. **Лапцёнак А.** Сродкі стварэння беларускага каларыту ў перакладзе: пра анталогію “Update” С. Ворсы, Л. Продон, З. Подліпскай, В. Левінай (29)
Крыжаванка. **Целеш. Л.** “Ідзе, весяліцца Перамога” (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і metodyка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасць з заканадаўствам аўтары навуцы адказна за дадзеныя прыведзеныя ацэнкі і высновы.
 Рэдакцыя такія за сабой права друкавання з’явіцца ў перакладзе абмеркавання, не падзяляючы пункт гледжання аўтара.
 Тэма перакладу спасылка на “Роднае слова” абавязкова.
 Дасыланы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выданыя невялікія і маёмасць я прывы на ўзаастанне і расцягнутыя, папярэдне не для аб’яўленага ведама і індывідуальнага спосабам выкарыстання тэорыі.
 Без абмежавання тэрмінаў і аб’ёмнага аб’ёма тэма лічыцца аўтарскай і не падлягае перадачы іншым асобам.
 Паграбаванні да абаронення матэрыялаў і ўмоў прыняцця матэрыялаў для агляду і тэма на сайце часопіса rodnae-slova.by.
 Калі не пазначана інашэ, то перададзены матэрыялы ў перакладчыкі, трыбі, публіцы, сапраўдныя і папярэдне аўтарам і аўтарам ацэнка.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук

БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ТЭРМІНАГРАФІЯ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ ст.

УДК 81'374:001.4

Артыкул прысвечаны лексікаграфічнай сістэматызацыі беларускай тэрміналогіі мовазнаўства. Аналізуюцца руска-беларускія і беларуска-рускія слоўнікі тэрмінаў (1921–1928), а таксама праект слоўніка для энцыклапедыі (1935). Абгрунтоўваецца выснова, што на працягу першай паловы ХХ ст. беларускае тэрміназнаўства і лінгвістычная тэрмінаграфія развіваліся з арыентацыяй на рускую мовазнаўчую тэрмінасістэму, аднак самі метады стварэння перакладных слоўнікаў беларускія аўтары вымушаны былі распрацоўваць, абпіраючыся на ўласны вопыт і ўласную навуковую інтуіцыю. Эвалюцыя тэрмінаграфічных метадаў выразна праявілася ва ўдасканаленні рээстраў слоўнікаў, імкненні сістэматызаваць і стандартызаваць рээстравыя адзінкі, зменшыць колькасць дублетнай інфармацыі.

Ключавыя словы: беларуская лексікаграфія, тэрмінаграфія, тэрміналагічны слоўнік, гісторыя лексікаграфіі, гісторыя тэрмінаграфіі, інкарпараваны слоўнік, слоўніковы артыкул, макраструктура, мікраструктура.

The article is devoted to lexicographic systematization of Belarusian linguistics terminology. The Russian-Belarusian and Belarusian-Russian dictionaries of terms (1921–1928) are analyzed, as well as the draft dictionary for the encyclopedia (1935). The conclusion is substantiated that during the first half of the twentieth century the Belarusian terminology and linguistic terminography developed with an orientation to the Russian linguistic terminological system, but the very methods of creating translated dictionaries had to be developed by Belarusian authors based on their own experience and scientific intuition. The evolution of terminographic methods has clearly manifested itself in the improvement of dictionary registries, the desire to systematize and standardize registry units, and reduce the amount of doublet information.

Працяглы час у айчынным мовазнаўстве было пашырана меркаванне, што лексікаграфічная праблематыка знаходзіцца на перыферыі інтарэсаў беларускай лінгвістычнай супольнасці [6]. І, калі зыходзіць з колькасці навуковых даследаванняў, дысертацыйных работ, вучэбных дапаможнікаў па лексікаграфіі, такое меркаванне абгрунтаванае. Пры гэтым прыкладная лексікаграфія, асабліва ў апошнія дзесяцігоддзі, развіваецца надзвычай дынамічна. Так, толькі ў сферы лінгвістычнай тэрмінаграфіі, пачынаючы з 1921 г., было падрыхтавана каля 80 слоўнікаў. Сярод іх як інкарпараваныя працы (разнастайныя тэрміналагічныя падборкі і слоўнікі-дадаткі), так і аўтаномныя выданні.

Пераважная большасць слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў была апублікавана ў перыяд дзяржаўнай незалежнасці, што тлумачыцца комплексам прычын, найбольш важныя з якіх: дзяржаўны статус беларускай мовы, павелічэнне колькасці спецыялістаў-філолагаў у 1990-я – пачатку 2000-х гг., развіццё камп'ютарных тэхналогій і выдавецкай справы і інш. Значную ролю адыграла таксама лексікаграфічная ўстаноўка навуковага дыскурсу ў агульнай парадыхме сучасных навуковых ведаў [12, с. 9]. Колькасныя паказчыкі развіцця беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі бачым на дыяграме.

Відавочна, што перад беларускім мовазнаўствам у блізкай перспектыве паўстане задача комплексна прааналізаваць агульны працэс развіцця метатэрмінаграфіі і выявіць яго характэрныя асаблівасці ў розныя гістарычныя перыяды.

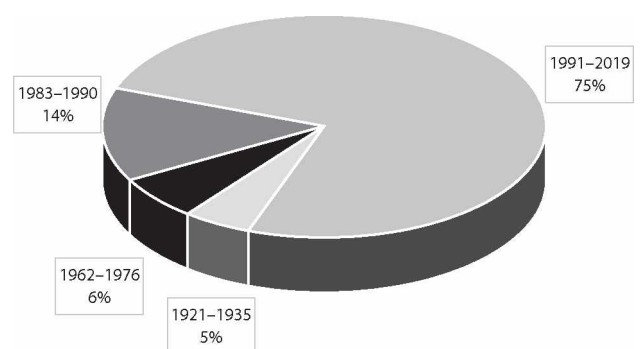
Мэта гэтага артыкула – ахарактарызаваць фрагмент працэсу фарміравання беларускай

тэрмінаграфіі на матэрыяле слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў 1920–1930-х гг.

Ва ўмовах першай трэці ХХ ст., калі нормы беларускай літаратурнай мовы знаходзіліся ў стадыі фарміравання, абгрунтаваным рашэннем для канструявання нацыянальных тэрмінасістэм стала падрыхтоўка перакладных слоўнікаў, у якіх рускія тэрміны падаваліся з беларускімі адпаведнікамі.

Падборкі спецыяльнай лексікі публікаваліся ў перыядычным выданні “Веснік Народнага Камісарыята Асветы” ў 1921–1922 гг.: “...кожны праект тэрміналогіі праходзіў праз падвойны фільтр – сэкцыі й агульнага сходу. Такім парадкам дасягаліся дзве мэты: з аднаго боку разгледжаная два разы праца набывала большую грунтоўнасць, а з другога боку атрымлівалася поўная згоднасць паміж працаю ўсіх сэкцыяў” [2, с. 11]. Першым з васьмі апублікаваных падборак тэрмінаў стаў падрыхтаваны Я. Лёсікам слоўнік “Граматычная тэрміналогія” на 307 рээстравых

Дыяграма. Колькасць апублікаваных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў.

адзінак. Менавіта ён заклаў падмурак беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі. У якасці крыніц матэрыялу выкарыстоўваліся “беларускія слоўнікі Насовіча, Дабравольскага й Гарэцкага, а так сама слоўнікі расейскія, польскія, украінскія, чэшскія, лацінскія, грэцкія й інш.” [2, с. 12].

Аўтар імкнуўся пабудаваць слоўнік па алфавітным прынцыпе:

42. Вспомогательный – Дапамагальны.
43. Главное предложение – Аснаўны, галоўны сказ.
44. Главное составное предложение – Аснаўны, зложаны сказ.
45. Глагол – Дзеяслоў.
46. Гласный звук – Галосны гук.
47. Глухой звук – Глухі гук.
48. Голосовой звук – Гучны, звонкі гук.
49. Гортанный звук – Гартанны гук.
50. Грамматика – Граматыка.
51. Губной звук – Губны гук.
52. Дательный падеж – Давальны склон.
53. Двоеточие – Двукроп’е.
54. Двойственное число – Парны лік.
55. Двугласный звук – Двугалосны гук.

Разам з тым фармальнае прадстаўленне асобных слоўнікавых артыкулаў візуальна нагадвае выданні з алфавітна-гнездавой макраструктурай. Гэтае падабенства, у прыватнасці, дасягаецца за кошт замены апорнага кампанента ў леме знакам >, скарачэння слоў у зоне эквівалентаў пры іх паўтарэнні (напр., *літ., букв.*), эліпсіса кампанентаў тэрмінаў-словазлучэнняў у выходнай частцы слоўніка*:

9. Буква – Літара, буква
 10. {>} вставная – Устаўная літара, буква.
 11. Буква конечная – Канцавая [літ., бук.]
 12. Буква коренная – Карэнная [літ., бук.]
 13. Буква прописная – Вялікая [літ., бук.]
 14. Буква средняя – Сярэд. [літ., бук.]
 15. Буква строчная – Малая [літ., бук.]
 16. Букварь – Лемантар.
 17. Будущее время – Будучы час.
 18. Вводное предложение – Пабочны сказ.
240. Союз – Злучнік, злуч.
 241. Союз соединительный – Злучнік злучальны (*і, да, ды*).
 242. Союз противительный – Злучнік супраціўны (*але, а*).

* Тут і далей фрагменты структуры слоўнікавых артыкулаў, на якіх акцэнтаецца ўвага, падаюцца ў квадратных дужках з перакладзінай: { }. Рэканструкцыі гіпатэтычна магчымых або меркаваных слоўнікавых артыкулаў пазначаюцца асцярыскам: *.

243. Союз сравнительный – {>} параўнальны (*так, як*).

244. Союз разделительный – {>} разьмеркавальны.

245. {>} вопросительный – {>} пыталыны.

246. {>} условный – {>} умоўны.

У рэестры слоўніка фіксуюцца шматлікія выпадкі несістэмнага афармлення тэрмінаў, напрыклад:

– тэрміны *время, время будущее, время настоящее* згрупаваны па мадэлі алфавітна-гнездавой арганізацыі: апорны кампанент тэрмінаў (*время*) замяняецца на графічны элемент (>);

– тэрміны *время прошедшее, время преждепрошедшее, время преждебудущее* аформлены з захаваннем усіх прымет самастойных слоўнікавых артыкулаў;

– тэрміны *время настоящее* і *время прошедшее* прадубляваны ў рэестры з захаваннем неінверсійнага парадку кампанентаў (*настоящее время, прошедшее время*);

– тэрміны *будущее время, преждепрошедшее время, преждебудущее время* ў рэестры адсутнічаюць:

* Будущее время – <...>.

36. Время – Час.

37. > будущее – Будучы час.

38. > настоящее – Цяперашні час.

39. Время прошедшее – Прошлы час.

40. Время преждепрошедшее – Запрошлы час.

41. Время преждебудущее – Прадбудучы час.

121. Настоящее время – Цяперашні час.

* Преждебудущее время – <...>.

* Преждепрошедшее время – <...>.

202. Прошедшее время – Прошлы час.

Нягледзячы на адзначаныя хібы, апублікаваны праект атрымаў станоўчую ацэнку А. Смоліча: “Наогул кажучы, выдадзеная ўжо тэрміналогія – досыць поўная, згодная з духам беларускае мовы і з навуковымі вымаганьнямі. Асабліва гэта трэба сказаць аб тых галінах навукі, дзе ўжо была зроблена папярэдняя тэрміналагічная праца – прыкладам, аб тэрміналогіі граматыкі, арытмэтыкі” [11, с. 85]. Відавочна, рэцэнзент меў рацыю, паколькі слоўнік “Граматычная тэрміналогія” быў пілотным праектам, які ствараўся ва ўмовах, калі не толькі адсутнічалі прынцыпы тэрмінаграфавання, але, відаць, і ў свядомасці саміх вучоных яшчэ не акрэсліўся той вобраз, якому павінен быў адпавядаць ідэальны тэрміналагічны слоўнік.

Прапанаваныя тэрміны выкарыстоўваліся ў навуковай і адукацыйнай практыцы на працягу

пяці гадоў. У сувязі з пашырэннем тэрміналагічнай работы з 5 кастрычніка 1926 г. арфаграфічна-тэрміналагічная камісія рэарганізавалася ў Галоўную тэрміналагічную камісію. За час свайго існавання яна перагледзела і падрыхтавала да друку шэраг тэрміналагічных падборак. Гэта значыць, што беларуская тэрмінаграфія стала на шлях пошуку метадаў і прыёмаў аптымальнага апісання тэрміналагічнай лексікі.

Восенню 1926 г. агульны сход аддзела мовы і літаратуры Інбелкульту даручыў Я. Лёсіку наоў “апрацаваць граматычна-лінгвістычную тэрмінолёгію” [4, с. 5].

Адметнасцю метадалогіі беларускай тэрмінаграфічнай працы 1920-х гг. было шырокае грамадскае абмеркаванне падрыхтаваных слоўнікаў. Перад уключэннем у слоўнік тэрміны, якія выкарыстоўваліся пры выкладанні беларускай мовы ў школах, разглядаліся на сходзе мінскіх настаўнікаў і выкладчыкаў. “Настаўнікі давалі шмат цэнных заўваг, але за бракам часу разгледжаны былі толькі тэрміны на літары А, Б, В, Г і Д” [4, с. 5].

Праект Я. Лёсіка вычытваўся і ўдасканальваўся Б. Эпімахам-Шыпілам, П. Бузуком, С. Некрашэвічам, Л. Цвятковым і інш. Вясной 1927 г. ён разглядаўся Галоўнай тэрміналагічнай камісіяй (Я. Лёсік – старшыня, І. Луцэвіч, К. Міцкевіч, Л. Цвяткоў – члены камісіі, А. Гурло – сакратар) і быў зацверджаны да друку “ў форме расійска-беларускага слоўніка з невялікімі зьменамі і дадаткамі ў проекце, прычым да найбольш ужываных граматычных тэрмінаў пастаноўлена было дадаць лацінскі тэкст” [4, с. 5].

Падрыхтаваны такім чынам “Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрмінолёгіі” (1927) быў апублікаваны ў серыі “Беларуская навуковая тэрмінолёгія” і стаў першым аўтаномным выданнем у гісторыі нацыянальнай мовазнаўчай тэрмінаграфіі [4].

Крыніцамі фактычнага матэрыялу для яго паслужылі “Словарь белорусского наречия” І. Насовіча (1870), інкарпараваная падборка “Граматычная тэрмінолёгія” (1921) і іншыя выпускі БНТ – “Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва”, “Тэрмінолёгія лёгікі і психолёгіі”, “Музычныя тэрміны”.

У аснову працы былі пакладзены тэрміны, прапанаваныя Б. Тарашкевічам у “Беларускай граматыцы для школ” [4, с. 5]: *галосны гук, дзяслоў, зычны гук, націск, прыйма, прыслоўе, склад* і інш. Аднак “шмат якіх з іх з’явіліся няўдалымі і былі заменены на іншыя” [1, с. 142]: *злуч → злучнік, злуч; імя → імя назоўнае; паўгалосны гук → нескладовы гук; прымета → імя прыметнае; чысло → імя лічэбнае* і інш. Некаторыя тэрміны, выкарыстаныя Б. Тарашкевічам (напр., *дзеканьне, цеканьне* і інш.), у слоўнік уведзены не былі.

У прадмове падкрэслівалася праектыўнасць слоўніка. Адначасова звярталася ўвага на яго нарматыўны характар: “Але для настаўнікаў і аўтараў падручнікаў гэтая тэрмінолёгія зьяўляецца абавязковаю, покі ня зроблены будучы змены самою Камісіяю, прынятым у Інбелкульце парадкам” [4, с. 6].

Па асаблівасцях мегаструктуры слоўнік біспальны: спачатку змяшчаецца перакладная руска-беларуская частка, у якой рускія тэрміны прыводзяцца ў парадку алфавіта з агульнай нумарацыяй; у другой частцы па алфавіце падаюцца беларускія тэрміны з указаннем парадкавага нумара, пад якім тэрмін зафіксаваны ў першай частцы.

У структуру слоўнікавага артыкула ўваходзіць лема і яе пераклад на беларускую мову. Аднак асобныя артыкулы ў рээстравай частцы забяспечваюцца інфармацыяй аб прагматыцы тэрмінаў і нават сціслымі ілюстрацыямі, а ў перакладную частку часам уключаюцца зона сінонімаў, зона пашпартызацыі і зона этымалагічнай інфармацыі:

225. Диспалатализация	Дыспалаталізацыя
226. Дифтонг	Дыфтонг, двухгалосны гук
227. " под'емный [(i)u]:	" пад'ёмны
228. " опускной [(ai)]:	" спускны
229. Дифтонгическое сочетание	Дыфтонгічнае злучэнне
230. Длительность звука	Працяжнасць гук
231. Длительные согласные звуки	Трывальныя, [або павеўныя (сыпіранты)] зычныя гукі
232. Длительный звук	Працяжны гук
233. Долгий звук	Доўгі гук
234. Долгота звуков	Даўжыня гукаў
235. " длительная	" бесьперапынная
236. " прерывистая	" перапынная
237. Дополнение [(гр. т.):]	Дапаўненне
238. " косвенное	" няпростae
239. " простое	" несустаўное
957. Родительный падеж	Родны склон [(лац. Genetivus)]
1165. Степень участия	Ступень удзелу, учасьця [(Н. Т. 2):]

Першапачатковы праект слоўніка граматычнай тэрміналогіі (1921) быў павялічаны больш чым у 5 разоў – з 307 слоўнікавых артыкулаў да 1592.

Былі перапрацаваны і дапоўнены многія артыкулы з тэрмінамі, ужо ўведзенымі ў навуковы зварот: *букварь – лемантар (+ букварь); косвенный падеж – залежнае пытаньне ← няпростae пытаньне; вопросительный знак – пыталынік (+ пыталыны знак); восклицательный знак – клічнік (+ клічны знак)* і інш.

Зменены некаторыя няўдалыя пераклады: *имя существительное – назоўнік ← іменьнік; предлог – прыназоўнік ← прыйма, прыменьнік; вносное предложение – чужаслоўны сказ ← уласнаслоўны сказ; заключительный – заключны ← замыкальны; изменение по степеням сравнения – ступеняваньне ← змена подлуг ступеняў прыраўнаваньня; местоимение – займеньнік ← займа; заключительный – заключны ← замыкальны; междометие – выклічнік ← выкліча; предложение*

подчиненное – сказ падпарадкаваны ← падлеглы; подчинение предложений – падпарадкаваньне сказаў ← злучэньне залежных сказаў; предложение придаточное – сказ даданы ← сказ дадатковы; связка – зьвязак ← сувязь; сказуемое – выказьнік ← сказьнік; наклонение сослагательное – лад сувязны ← лад умоўны і інш.

Параўнанне двух выпускаў “Беларускай навуковай тэрміналогіі” – інкарпараванага слоўніка 1921 г. і аўтаномнага слоўніка 1927 г. – дазваляе

ўбачыць, наколькі пашырыўся і ўскладніўся рэестр апошняга выдання (гл. табліцу).

Беларуская тэрмінаграфія 1920-х гг. вызначаецца дастаткова высокай ступенню так званай этымалагічнай варыянтнасці – калі ўключэнне ў рэестры слоўнікаў тых ці іншых тэрміналагічных адзінак шмат у чым залежыць ад суб’ектыўнага падыходу канкрэтнага аўтара або аўтарскага калектыву. Гэта вынік адсутнасці ўніверсальнай канцэпцыі тэрмінаўтварэння і інтэрпрэтацыі тэрмінаграфіі як выключна прыкладной дысцыпліны. Увядзенне неалагічных тэрмінаў у рэестр нярэдка адбывалася без уліку пашыранасці слова ў мове, без належнага аналізу семантыкі і фонамарфалагічнага складу [7].

У перыядычным друку адзначаліся і іншыя прыватныя недахопы “Слоўніка граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі”:

– наяўнасць пропускаў у рэестры: *аорист, аномалии языка, солицизм, условный язык, язык жестов, феномены языка, развитие (эволюция) языка, возникновение языка* і інш.;

– несістэмнасць у фарміраванні рэестра: у слоўніку прапанаваны пераклад рускіх назваў літар *яць, ёр, ерь*, але адсутнічаюць іншыя намінацыі, напрыклад, *іжыца*; уключаны тэрмін *аграфія*, але пры гэтым адсутнічае *афазія*;

– наяўнасць збытکوўных кампанентаў у рэестры: *обоняние – нюх, осязание – датыканне*, а таксама: *аноним, пересказ, поговорка, пословица, послесловие, наизусть* [1, с. 143–147].

У канцы 1920-х гг. супрацоўнікі Інстытута беларускай культуры ўпершыню ўключылі падборку лінгвістычных тэрмінаў у зборнік навуковых артыкулаў у якасці дадатку. “Запіскі Аддзелу гуманітарных навук. Кніга 2: Працы клясы філёлёгіі” змяшчаюць “Паказьнік” (1928), які фактычна з’яўляецца не індэксам выкарыста-

Табліца. Фрагменты рэестраў двух выпускаў БНТ.

“Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі” (1927)		“Граматычная тэрміналогія” (1921)
8. Азбука	Азбука	1. Азбука – Азбука, абэцада
9. “ гражданская	“ кірыліца	2. “ гражданская – кірыліца (азбука)
10. “ латынская	“ лацінка	3. Азбука латынская – Лацінка (абэцада)
1378. Язык (орган)	Мова	305. Язык (речь) – Мова
1374. “ гасударственный	“ дзяржаўная	
1375. “ індывідуальны	“ індывідуальная, асабовая (Н. Т. 4)	
1376. “ условный	“ умоўная	
1377. “ общий	“ агульная	
1378. Язык (орган)	Язык	
1379. Языковедение	Мовазнаўства	
1380. “ сравнительное	“ параўнальнае	
1381. “ общее	“ агульнае	
1382. Языковой	Моўны; языковы	
1383. Языкознание	Мовазнаўства	307. Языкознание – Мовазнаўства
1384. Язычный	Язычны	306. Язычный звук – Язычны гук

ных тэрмінаў, а менавіта слоўнікам. Ён уключае 310 слоўнікавых артыкулаў з іх перакладам на рускую мову [9].

Адметна, што слоўнік падрыхтаваны ў пурыстычных традыцыях, хоць яшчэ ў 1926 г. аддаленасць рэестравых тэрмінаў ад інтэрнацыянальнага тэрміналагічнага фонду, штучнасць многіх неалагізмаў, лакунарнасць рэестраў выдадзеных тэрмінаграфічных выданняў і іншыя лексікалагічныя і лексікаграфічныя недахопы выклікалі нараканні на настаўніцкім з’ездзе і на Усебеларускай фізічна-матэматычнай канферэнцыі.

Мікраструктура слоўніка фарміруецца дзвюма зонамі – зонай намінацыі і зонай эквівалентаў, але ў асобных выпадках дадаецца таксама зона этымалагічнай інфармацыі. У рэестры пераважаюць уласнамоўныя адпаведнікі, а працэнт інтэрнацыяналізмаў невысокі:

Адмена – разнавіднасць.

Адчынены – адкрыты.

Аўладаньне моваю – усвоенне языка.

Віханьне паветра – колебание воздуха.

Вымова, націск – акцент.

Гутарка – наречие, диалект.

Зычны павеўны – согласный спирант.

Зычны трывальны – согласный фрикативный.

Час прошлы закончаны (perfectum) – время прошлое совершенное.

Час запрошлы закончаны (plusquamperfectum) – время преждепрошедшее.

Час прошлы незакончаны (imperfectum) – время прошлое несовершенное.

“Паказьнік” вызначаецца крыху большай сістэмнасцю ў параўнанні з папярэднімі выданнямі, хоць і ў ім адзначаюцца лексікаграфічныя хібы:

– збой алфавітнага парадку: *родны склон, родныя мовы, радок, расклад слоў, разлучальны знак, размова, размоўная гутарка, разумовы, расізм, расійская мова, рознасць галосных, рыска;*

– адсутнасць адзінага падыходу па падачы тэрмінаў-словазлучэнняў: *залежны склон, моцны націск, неазначальны займеннік, непашыраны сказ, але: зычны выбухны, лад загадны, прыслоўе часоўнае, час запрошлы і інш.*

У 1930-я гг. у параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем колькасць беларускіх слоўнікаў істотна скарацілася [5]. У навуковым друку пытанні тэрміназнаўства і тэрмінаграфіі разглядаліся выключна ў святле тэндэнцыйнай крытыкі інбелкультуаўскіх тэрмінаграфічных праектаў. Тэрміны, кадыфікаваныя ў 1920-я гг., масава выводзіліся з ужытку. Усё гэта прывяло да ўзнікнення шматлікіх лакун у сферы спецыяльнай намінацыі.

Адсутнасць неабходных тэрміналагічных слоўнікаў, няўдаласць наяўных тэрмінаадзінак, ненатуральнасць найменняў, створаных па мадэлях рускай мовы, а таксама агульная сацыяльна-палітычная сітуацыя ў краіне мелі вынікам фактычнае выключэнне з сярэдзіны – канца 1930-х гг. беларускай мовы са сферы навуковай камунікацыі.

Нацыянальная лінгвістычная тэрмінаграфія гэтага перыяду прадстаўлена адзінкавым выданнем “Праект слоўніка. Вып. IV: мовазнаўства” (1935) [10]. Праект быў прызначаны для выканання працэдурна-дапаможнай функцыі пры распрацоўцы агульнага рэестра “Беларускай Совецкай Энцыклапедыі”.

Меркавалася, што энцыклапедыя стане “сапраўды большэвіцкай зброяй у класавай барацьбе і сацыялістычным будаўніцтве” і будзе “лішні раз сведчыць аб росце нацыянальна-культурнага будаўніцтва, як рэзультата таржэства ленінскай нацыянальнай палітыкі” [10, с. II]. Аўтар праекта не высветлены, рэдактарскую функцыю выконвалі М. Арабей і А. Александровіч.

Праект слоўніка ўтрымліваў 418 размешчаных па алфавіце слоўнікавых артыкулаў, у якіх прыводзіліся беларускія тэрміны, прапаноўваўся іх пераклад на рускую мову і ўказвалася колькасць знакаў у запланаваных энцыклапедычных артыкулах:

Дыялекталогія	
Диалектология	1000
Еканне	
Еканье	160
Еўрапейскія мовы	
Европейские языки	600
Жаргон	
Жаргон	320
Жывая мова	
Живой язык	200

Падыход да фарміравання рэестра ў цэлым карэлюе з агульнымі тэндэнцыямі ў беларускім мовазнаўстве гэтага перыяду. Вынікам стала ўвядзенне ў лексікаграфічныя працы велізарнай колькасці тэрмінаў-калек і ўтварэнняў, не ўласцівых беларускай нацыянальнай мове. Руская мова разглядалася ў якасці мовы-эталона, асноўнай крыніцы папаўнення тэрміналагічнай лексікі, а арыгінальныя беларускія словы і выразы, зафіксаваныя ў даведніках 1920-х гг., выносіліся за межы літаратурнай мовы і пазіцыянаваліся як рэгіяналізмы і правінцыялізмы. У сферы фіксацыі і навуковым выкарыстанні ў той час замацаваліся тэрміны *зіянне, нарэчча, нарыцальнае імя, перабой зычных, разгаворная мова, спражэнне* і інш.

У рэестр слоўніка ўключана значная колькасць інтэрнацыянальнай лексікі: *інтанацыя, кампаратывістыка, кансананс, лінгвістыка, пауза* і інш.

Асобныя слоўнікавыя артыкулы прысвечаны персаналіям, аднак загаловачныя словы аформлены неаднастайна: *Боп, Франц; Бузук, П.; Буслаеў, Ф. І.; Вастокаў, А.; Грот, Я.; Грымы, Я. і Б.; Гумбальт, В.; Дабравольскі; Даль, В.; Заменгоф; Лёсік, Язэп; Мар, Н. Я.; Мейе, А.; Насовіч; Патэбня; Сабалеўскі А. І.; Фартунатаў, Ф. Ф.; Шахматаў, А.; Шлейхер, А.; Штэйнталь.*

Сталінскія рэпрэсіі 1930-х гг., працяглая памяць пра іх у навуковых колах, а таксама нямецкая ваенная агрэсія і неабходнасць аднаўлення народнай гаспадаркі пасля вайны на некалькі дзесяцігоддзяў перапынілі дынамічнае развіццё беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі.

Разам з тым разгледжаны перыяд быў выключна важным для беларускага мовазнаўства ў цэлым і для лінгвістычнай тэрмінаграфіі ў прыватнасці.

Аналіз апублікаваных слоўнікаў дазваляе зрабіць шэраг высноў.

1. На працягу 1920–1930-х гг. беларускае тэрміназнаўства і лінгвістычная тэрмінаграфія развіваліся з арыентацыяй на рускую мовазнаўчую тэрмінасістэму. Аднак самі метады стварэння перакладных слоўнікаў беларускія аўтары вымушаны былі распрацоўваць, абапіраючыся толькі на ўласны вопыт і ўласную навуковую інтуіцыю.

2. На этапе зараджэння беларускай перакладной тэрмінаграфіі акрэслілася тэндэнцыя (на ўзроўні імкнення) да алфавітна-гнездавой мажарструктуры слоўнікаў. У больш позніх выданнях (напр., “Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі”, 1927) гэтая тэндэнцыя аформілася як правіла.

3. Эвалюцыя тэрмінаграфічных метадаў выразна праявілася ва ўдасканаленні рэестраў

слоўнікаў, імкненні сістэматызаваць і стандартызаваць рэестравыя адзінкі, зменшыць колькасць дублетнай інфармацыі.

4. У акрэслены перыяд на практычным узроўні быў вызначаны шэраг метадалагічных праблем, многія з якіх да гэтага часу не маюць эфектыўнага вырашэння:

– якім чынам выбіраць тэрміны для іх уключэння ў слоўнік?

– як падаваць двухкампанентныя тэрміны-словазлучэнні тыпу *галосны гук: гук галосны / галосны гук*; ці патрэбна дубліраваць тэрміны ў рэестры?

– якім чынам фіксаваць полікампанентныя тэрміны тыпу *зычны шчыліны гук*?

– які набор інфармацыйных зон будзе аптымальным для перакладнога слоўніка; як прыводзіць тэрміны-сінонімы, варыянты тэрмінаў?

– у якіх выпадках пры перакладзе мэтазгодна прыводзіць пашпартызацыю прапанаваных эквівалентаў, этымалогіі тэрмінаў; як падаваць лацінскія адпаведнікі? і інш.

Спіс літаратуры

1. Байкоў, М. Аб нашай мовазнаўчай тэрміналогіі / М. Байкоў // *Полымя*. – 1928. – № 3. – С. 142–151.
2. *Беларуская навуковая тэрміналогія. Прадмова* // *Вестник Нар. Ком. Просв. С.С.Р.Б.*: Белар. адзел. – 1921. – № 2. – С. 11–12.
3. *Беларуская навуковая тэрміналогія. Ч. I. Граматычная тэрміналогія* // *Вестник Народного Комиссариата*

та Просвещения [ССРБ]. Беларускі адзездзел. – 1921. – № 2 (ноябрь). – С. 13–18.

4. *Беларуская навуковая тэрміналогія*. – Вып. 15: Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі / Я. Лёсік, І. Луцэвіч, К. Міцкевіч [і інш.]. – Мінск: Ін-т беларускай культуры, 1927. – 78 с.

5. *Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі*: бібліяграфія / склад.: В. Кіпель, Э. Саўка. – Нью-Ёрк: Менск: Бел. ін-т навукі і мастацтва, 2002. – 568 с.

6. Дзятко, Д. В. Сучаснае беларускае мовазнаўства: стан, тэндэнцыі, кірункі (колькасная характарыстыка) / Д. В. Дзятко // *Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння*: зб. навук. арт. / рэдкал.: В. Д. Старычонак, Д. В. Дзятко (адк. рэд.), Н. А. Радзівановіцкая [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2011. – С. 84–88.

7. Дзятко, Д. Інкарпараваныя перакладныя слоўнікі ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі / Д. Дзятко // *Slavica Nitriensia: časopis pre výskum slovanských filológií*. – 2019. – Roč. 8. – № 2. – С. 15–30.

8. Лёсік, Я. Тэрміналагічная работа ў Інбелкульце і на мясцох / Я. Лёсік, Л. Цвяткоў // *Асьвета*. – 1927. – № 8. – С. 135–138.

9. *Паказнік найбольш важных тэрмінаў* // *Запіскі Аддзелу гуманітарных навук*. – Кн. 2: Працы клясы філалогіі. – Т. 1 / пад агульн. рэд. С. Некрашэвіча. – Менск: ІБК, 1928. – С. 385–388.

10. *Праект слоўніка. Вып. IV: мовазнаўства* / Рэд. Беларускай Совецкай Энцыклапедыі пры БАН. – Менск: Выд-ва БАН, 1935. – 22 с.

11. Смоліч, А. [Рэцэнзія] / А. Смоліч // *Полымя*. – 1922. – № 1. – С. 85–86. – Рэц. на тэрміналагічны падборкі, надрукаваныя ў “Вестнике Народного комиссариата просвещения” (№ 2–10).

12. Dziatko, D. V. Lexicography and terminography in specific scientific discourse / D. V. Dziatko // *Filologické vědomosti: vědecký a praktický časopis*. – 2020. – № 1. – S. 9–12.

Мова прэсы

Юрый БАБІЧ,
кандыдат філалагічных навук

“НЕ БРЭНДАМ АДЗІНЫМ”

АЛЮЗІЯ Ў ЗАГАЛОЎКАХ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ СМІ

Мова сродкаў масавай інфармацыі пастаянна знаходзіцца ў цэнтры ўвагі лінгвістаў. Нягледзячы на імклівае развіццё электронных медыя, друкаваныя выданні па-ранейшаму выконваюць дастаткова важную ролю ў жыцці нашага грамадства. І не толькі, нават не столькі як крыніца інфармацыі, але найперш як неад’емная частка выхавання моўнай культуры, як эфектыўны чынік фарміравання элементаў індывідуальнай і калектыўнай карціны свету. У гэтым сэнсе ўсё больш актуалізуецца роля загатоўкаў і загаловачных комплексаў, калі на першы план выходзіць задача “прадаць тэкст” [1, с. 369], г. зн. заахоціць рэцыпіента абавязкова пазнаёміцца са зместам публікацыі.

У пачатку XXI ст. лексіка-стылістычны патэнцыял загатоўкаў беларускамоўных СМІ істотна змяніўся, пашырыўся. І гэты працэс працягваецца,

выклікаючы новыя механізмы і прыёмы ўздзеяння на свядомасць карыстальніка інфармацыі. Усё больш важнымі становяцца розныя элементы моўнай гульні ў загатоўку, сярод якіх апошнім часам вылучаецца і алюзія. **Алюзія** (ад лац. *allusio* ‘жарт, намёк’) – адсылка ў тэксце да папулярнага і зразумелага ўсім факта гістарычнага, культуралагічнага ці побытавага характару. У газетным жа загатоўку алюзія – адмысловы стылістычны прыём, сутнасць якога заключаецца ў карэляцыі з пэўным прэцэдэнтным тэкстам, фрагментам тэксту ці асобным агульнавядомым выказваннем. Гэта само сабой прадугледжвае наяўнасць у патэнцыйнага рэцыпіента неабходнага мінімуму ведаў, пэўнай кагнітыўнай базы, што дазволіць належным чынам інтэрпрэтаваць назву. Наяўнасць алюзіі ў загатоўку фактычна ператварае яго ў элемент